

ВОЛОДИМИР РЕЗНІК,

кандидат соціологічних наук, науковий співробітник відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України

**Приватизація в Україні як
соціально-економічний процес:
об'єктивні показники та
суб'єктивні оцінки**

Abstract

The article deals with the dynamics of objective indices and subjective estimations of privatization in Ukraine. The author emphasizes the importance of a broader interpretation of the “privatization” notion that would allow to consider the above-mentioned phenomenon as a social re-institutionalization of private ownership, private enterprise, and labor market. The above-mentioned re-institutionalization is to examine on the base of structure ownership and employment indices in their dynamics. Such an analysis allows to conclude that the market economy institutions are renewed as well as parallelism and common tendencies in their forming exist. Moreover, the author adduces opinions on privatization processes expressed by the Ukrainian citizens as well as expert estimations of private ownership. All this gives grounds for assuming that social de-legitimization of the privatization process is not necessarily the case for a similar de-legitimization of the private ownership institution on the whole.

Вступ

Хаотичний, непрозорий і подекуди відверто протиправний перебіг приватизації в Україні зумовив появу низки негативних наслідків — низький рівень соціальної легітимності новоспеченої приватної власності, узалежнення останньої інтенціям влади та політичній кон'юктурі, загрозу її політично вмотивованого перерозподілу. Процеси деприватизації в Росії та

реприватизації в Україні перетворили питання соціальної легітиматії приватної власності на предмет загальної уваги. Цим питанням останнім часом вкрай стурбовані окремі представники великого капіталу. Зокрема, у статті, підписаній ім'ям ув'язненого в Росії М.Ходорковського, констатовано, “що 90% російського народу не вважає приватизацію справедливою, а її вигодонабувачів — законними власниками”, та наголошено на необхідності її легітиматії як умови успішного запобігання будь-яким замахам на приватну власність [1]. У заочній полеміці із Ходорковським російський політемігрант Б.Березовський скептично оцінив перспективи такої легітиматії. На думку Березовського, “ніколи в історії перерозподіл будь-якої власності не визнавався справедливим”, і тому “ще довго в Росії будь-яку відносно багату людину будуть вважати злодієм” [2]. Натомість В.Пінчук після втрати частини своїх активів внаслідок реприватизації “Криворіжсталі” від імені капіталістів України висловився на користь зазначеної легітиматії: “Ми повинні максимально сприяти легітиматії результатів приватизації. Не зробивши цього, ми не можемо розраховувати на зникнення вічного подразника суспільної свідомості” [3]. Легітиматія результатів пострадянської приватизації перетворилася на предмет обговорення для журналістів, політичних та економічних оглядачів з різних країн. Представники неурядових експертних структур завзято пропонують свій інтелектуальний доробок у вигляді різних легітиматійних моделей та технологій [4; 5; 6]. Такі вияви непідробного інтересу до питання легітиматії засвідчують неабияку його соціальну актуальність. Адже якщо результати приватизації не набудуть соціальної легітимності, існуватимуть ризики періодичної реприватизації. Кожна зміна влади у країні нестиме загрозу перерозподілу власності: новоявлена влада змушена буде боротися із спокусою реприватизувати власність своїх опонентів за умови її соціальної нелегітимності (фактичного потурання таким спробам із боку громадськості).

Разом із тим питання соціальної легітиматії результатів приватизації можна вважати лише складовою, хоча й важливою, в межах більш загальної проблеми в її соціальному та науковому вимірах. Спробу визначення цієї проблематики здійснено мною у попередній статті [7]. Там було зазначено, що загальносоціальну проблему сьогодення становлять інтеграція/дезінтеграція соціальної структури сучасного українського суспільства, сформованої внаслідок реінституціоналізації приватної власності у процесі приватизації, а відтак — його (суспільства) соціальна стабільність/нестабільність з огляду на різні зовнішні та внутрішні чинники [7, с. 123]. Наукова проблема була визначена як суперечність між (1) соціальною актуальністю стану легітимності/нелегітимності приватної власності як чинника інтеграції/дезінтеграції соціальної структури сучасного українського суспільства, (2) дефіцитом знання соціально-генетичних, соціокультурних та соціально-структурних особливостей, шляхів і засобів відповідної легітиматії/делегітиматії і (3) наявністю наукових передумов для подолання цього дефіциту [7, с. 129–130]. Отже, необхідні розроблення соціологічної концепції соціальної легітиматії приватної власності як одного з процесів, що забезпечують соціетальну інтеграцію, емпірична апробація елементів цієї

концепції та виявлення із застосуванням її соціально-генетичних, соціокультурних та соціально-структурних особливостей відповідних легітимаційних/делегітимаційних тенденцій у сучасній Україні.

Коли досліджується соціальна легітимація приватної власності в сучасному українському суспільстві, об'єктом аналізу за логікою має виступати приватна власність як соціальний інститут або процес її інституціоналізації. Існування правового та економічного інститутів приватної власності не викликає сумнівів. Стверджувати факт наявності повноцінного соціального інституту є сенс на підставі атрибутів соціальної легальності, інфраструктури та легітимності. В сукупності ці інституціональні реквізити вможливають оптимальне виконання інститутом функцій упорядкування соціальної взаємодії, інтеграції та стабілізації суспільства. Проблематичність одного із зазначених реквізитів — соціальної легітимності результатів приватизації у вигляді новоявленої приватної власності — була постульована априорі. Навряд чи коректно в такому концептуальному контексті розглядати приватну власність в сучасному українському суспільстві як повноцінний соціальний інститут. Тому за об'єкт дослідження доцільно обрати процес приватизації в Україні 1990–2000-х років, який по суті являв собою реінституціоналізацію приватної власності¹. Концептуальне уточнення цього об'єкта та розгляд його окремих емпіричних вимірів становлять завдання даної статті.

Теоретична інтерпретація поняття “приватизація” та окреслення методологічних засад аналізу

Як наголошував В.Ворона, крім соціологів інституціоналізмом займаються історики, політологи, економісти та юристи, тому вкрай необхідно визначитися, що і як в рамках інституціональної теорії повинні досліджувати соціологи [8, с. 9]. Необхідність такого визначення не викликає сумнівів і в нашому випадку. Адже можна вирізнити юридичні, економічні, політичні, соціальні аспекти приватизації як реінституціоналізації приватної власності. Всі вони становлять предметні області відповідних наукових дисциплін. Попри взаємозалежність, ці аспекти відмінні. Юридичний аспект реінституціоналізації приватної власності становить правове оформлення (легалізацію) інтересів та волі приватних власників, їхніх повноважень володіння, розпорядження та користування об'єктами власності у юридичних законах, актах і нормах. Змістом економічного аспекту приватизації є трансформація сукупності економічних зв'язків та відносин між людьми з приводу привласнення факторів виробництва та інших

---

¹ Соціально-часовим орієнтиром для ідентифікації напряму інституціоналізаційних процесів у цьому разі є період соціалістичних перетворень на українських територіях у ХХ столітті. До початку цього періоду відбувалася інституціоналізація (генеза інституту), на початку — деінституціоналізація (руйнування інституту), а насамкінець — реінституціоналізація (відновлення інституту) приватної власності.

об'єктів власності в усіх сферах суспільного відтворення — виробництві, обміні, розподілі, споживанні. Політичний аспект дістає вияв у впливі приватної власності на формування політичної влади в суспільстві, можливостях конвертації власності у політичну владу (і навпаки). Соціальний аспект приватизації як реінституціоналізації приватної власності полягає насамперед у зміні соціально-економічної структури та системи розшарування суспільства на верстви залежно від міри привласнення їх представниками факторів виробництва та інших об'єктів власності. Як уже наголошувалось раніше, осердя предметного змісту соціологічної інституціональної моделі приватної власності становлять саме ці соціально-стратифікаційні та/або соціально-структурні вияви [7, с. 125]. Насамперед останні й мають становити предмет соціологічного аналізу приватизації. Така предметна пріоритетність зумовлює інтерес у методологічному плані до класичної марксистської парадигми. Згідно з останньою, власність на засоби виробництва — найголовніший чинник соціального структурування суспільства, локалізації економічних та соціальних позицій спільнот та осіб, визначення їхніх реальних можливостей доступу до різних ресурсів, зокрема цінних і дефіцитних. Однак аналізувати соціально-інституціональний аспект приватизації доцільно також із урахуванням інших методологічних підходів до вивчення структури суспільства.

Приватизацію (від лат. *privatus* — приватний) зазвичай розуміють як процес передання (продажу) державних і комунальних підприємств та землі у приватну власність. Проте сфера перебігу цього процесу навряд чи обмежена суто відносинами власності. Зміст поняття “приватизація” можна розширити. Зрештою, до ширшого тлумачення приватизації схильні навіть економісти. Зокрема, провідний експерт Світового банку Ч.Грей стверджує, що приватизація — це не лише зміна відносин власності, а й процес виникнення інших інституціональних передумов для її ефективного функціонування [9, с. 117]. Німецькі економісти відносять до складових приватизації також здійснення фінансових заходів щодо перенесення витрат державних виплат на індивідуальних споживачів, забезпечення можливостей отримання приватними підприємствами пільгових послуг державного сектору, приватизацію доходів від державних інвестицій у приватний сектор [9, с. 154]. Загалом приватизація розглядається як процеси появи та збільшення частки приватного сектору в структурі власності, виробництва товарів і послуг, сфери зайнятості.

У наукових публікаціях не бракує тверджень, що приватизація в Україні та інших пострадянських країнах охоплювала всі аналогічні процеси чи навіть вийшла далеко за їхні рамки. Наприклад, незважаючи на діаметрально протилежні методологічні та ідеологічні позиції, Є.Суїменко та В.Тарасенко, з одного боку, та О.Пасхавер — з іншого, однаково схильні оцінювати приватизацію як соціальну революцію, що кардинально змінила соціальний устрій українського суспільства [10, с. 25; 11, с. 22–23; 12, с. 82, 85]. Наявні також думки, що загалом ринкова інфраструктура в Україні стала головним чином завдяки приватизації. Зокрема, О.Білоцерківець та О.Кошик стверджують, що у постсоціалістичній економіці приватизація

тією ж мірою є умовою, як і результатом формування ринкової інституціональної інфраструктури [13, с. 71]. Іншими словами, обидва процеси відбуваються паралельно у часі та становлять передумови один одного. Наприклад, легалізація приватного підприємництва у формі кооперативів у другій половині 1980-х років одночасно була легалізацією приватного сектору зайнятості (і ринку праці загалом) та приватної власності на робочу силу. Тому в подальшому аналізі приватизації доречно виходити із широких її тлумачень. Узагальнюювальним щодо них є визначення, що його пропонує Е.Савас (E.Savas): "...у розширеному розумінні "приватизувати" означає більшою мірою спиратися з метою задоволення потреб населення на приватні інститути суспільства і меншою — на уряд" (цит. за: [9, с. 117]). У цьому разі головними серед цих інститутів слід вважати насамперед приватну власність, приватне підприємництво та ринок праці (приватний сектор зайнятості).

Така вибірковість стосовно інститутів ринку тут не випадкова. Вона є слушною з огляду на досвід емпіричної операціоналізації однієї тези, пропонуваної М.Шульгою. Ця теза дуже актуальна у контексті окреслених соціальної та наукової проблем. Її зміст зводиться до того, що "легітимізація в суспільстві приватної власності структурувала за цією ознакою людей, залучених до суспільного виробництва" [11, с. 61]. Як показник розподілу власності у суспільному виробництві, місця людей у ньому та структурування суспільства на групи за мірою наявності приватної власності М.Шульга обрав статус зайнятості. Найбільший інтерес тут становить його аргументація цього вибору та інтерпретація відповідних емпіричних даних: "З точки зору наявності власності є підстави припустити, що роботодавці є великими приватними власниками, самозайняті — дрібними, а наймані працівники не мають жодної приватної власності, окрім особистої. Тобто на цій підставі можна було б дійти висновку, що великі приватні власники мають власні підприємства, офіси, для роботи на яких наймають працівників. А самозайняті — це дрібні підприємці, котрі мають у власності певні засоби виробництва, знаряддя праці, але не використовують працю інших людей" [11, с. 61]. Попри застереження самого автора процитованих вище міркувань щодо недостатньої точності їх за умов активної фази розподілу власності, тут схоплено момент взаємопроникнення ("накладання" або дифузії) статусно-рольових систем інститутів приватної власності, приватного підприємництва та ринку праці ("приватний власник/неімущий" + "приватний підприємець/працівник за наймом" + "роботодавець/самозайнятий/найманий працівник").

Цей момент — дифузія статусно-рольових систем трьох ключових інститутів ринкової економічної системи — проглядає також у характеристиці статусно-рольового змісту відносин приватної власності, наведеної у монографії Є.Суїменка та Т.Єфременко [14, с. 71]. Така дифузія — свідчення взаємозв'язку та взаємозумовленості функціонування зазначених інститутів, їхньої спільної ролі як чинників соціального структурування та стратифікації суспільства. З урахуванням цього приватизацію в Україні можна інтерпретувати у широкому розумінні як соціальну реінституціоналізацію

одночасно приватної власності, приватного підприємництва та ринку праці. Відповідно зміну структури зайнятості в перебігу приватизації теж варто розглядати як опосередкований вияв реінституціоналізації приватної власності. Інакше кажучи, йдеться про приватизацію як опосередкований або й безпосередній чинник та складник процесу соціального структурування українського суспільства у різних напрямках (вимірах). Аналізуючи соціально-структурний аспект приватизації, окрім критерію володіння власністю (класична марксистська парадигма), слід також враховувати зайнятість (класова схема Дж. Голдторпа) та інші критерії.

Як засіб аналізу та інтерпретації емпіричних даних доцільно використати поняттєво-категорійний апарат соціологічної інституціональної моделі приватної власності. Концептуальні контури останньої було окреслено раніше на підставі узагальнення інституціональних напрацювань сучасної української соціології [7].

***Емпірична операціоналізація концептів
“приватизація як соціально-економічний процес”
та “соціальна легітимність”***

Емпіричними показниками приватизації у вузькому розумінні (як процесу переміщення державних активів у приватну власність) є зміна у часі кількості підприємств, площі земель різного призначення та інших об'єктів за формами власності. У межах зазначеної вище широкої інтерпретації приватизації можливе розширення бази емпіричних показників її як реінституціоналізації приватної власності (зокрема соціальної легітимації останньої). Це розширення доречно зробити за рахунок емпіричних показників реінституціоналізації (та, відповідно, соціальної легітимації) приватного підприємництва і ринку праці. В останньому випадку йдеться про соціально-економічні показники — зміни у часі розподілів працівників за секторами економіки, за сегментами ринку зайнятості та підприємствами (організаціями, установами) різних форм власності.

Аналіз суб'єктивного сприйняття людьми приватизації, її соціально-економічних результатів — появи приватної власності, розвитку приватного підприємництва та ринку праці, соціальної нерівності, конкуренції та ін. — можливий і валідний через використання концепту “соціальна легітимність”. Як зазначено у вітчизняному соціологічному енциклопедичному словнику, “легітимність соціальна — визнання, схвалення суспільством (соціальними групами, інститутами) функціонування того чи іншого типу соціальних відносин, а також діяльності соціальних груп, інститутів, індивідів, завдяки чому встановлюється, як правило, стан відкритості реалізації їх інтересів” [15, с. 283–284]. Зокрема, соціальна легітимність приватної власності — це добровільна згода як мінімум більшості членів суспільства із інституціональним порядком приватновласницьких відносин з огляду на його соціальну прийнятність та значущість [7, с. 126–127]. Емпіричними показниками такої згоди можна вважати позитивне ставлення до приватної власності та приватизації, приватновласницькі домагання, го-

товність дотримуватися соціальних норм приватновласницьких відносин, активну участь у приватизаційних процесах та інші суб'єктивні поведінкові реакції. Вважатимемо, що позитивні аттитюди у нашому контексті є виявами обрання респондентами позиції легітимації об'єкта, негативні — виявами позиції його делегітимації, а невизначені засвідчують труднощі респондента із визначенням власної позиції щодо легітимації/делегітимації. Отже, соціальна легітимність наявна за умови, коли позицію легітимації обирають більше як 50% респондентів, а соціальна нелегітимність — за умови, коли більше як 50% респондентів обрали позицію делегітимації. Але і в цих двох випадках, і в усіх інших можна говорити про рівні (ступені) легітимності, нелегітимності та невизначеності легітимності/нелегітимності окремого об'єкта, а також про тенденції зміни цих рівнів із часом — легітимацію, делегітимацію, збільшення чи зменшення невизначеності.

Опис даних та вибір статистичних методів їх опрацювання

У перебігу емпіричного аналізу було зроблено спробу втілити принцип інформаційної повноти бази показників об'єкта та предмета дослідження, що його окреслив Ю.Саєнко [16, с. 71]. Згідно з цим принципом, зазначена інформаційна повнота досягається із сукупним використанням статистичних (звітних, об'єктивних), соціологічних (самооцінкових, суб'єктивних) показників та експертних (фахово-суб'єктивних) оцінок досліджуваного явища. Відтак у статті оприлюднюються результати вторинного аналізу:

- 1) інформації із статистичних щорічників Державного комітету статистики України [17; 18; 19; 20; 21; 22];
- 2) масивів соціологічних даних, отриманих у межах реалізації Інститутом соціології НАН України дослідницького проекту “Українське суспільство: моніторинг соціальних змін” (генеральний директор — В.Ворона, керівник — Н.Паніна). Зокрема, проаналізовано окремі дані загальнонаціональних репрезентативних опитувань, проведених:
  - а) у травні 1992 року, N = 1750 осіб;
  - б) у травні 1995 року, N = 1810 осіб;
  - в) у травні 1999 року, N = 1810 осіб;
  - г) у лютому 2004 року, N = 1800 осіб;
  - д) у березні 2005 року, N = 1800 осіб.

Вибірки пропорційно репрезентують доросле населення 24 областей України, АР Крим та м. Севастополя;

- 3) масиву даних соціологічного опитування експертів “Економічна культура населення України (Думки й міркування експертів)”, що його здійснив Відділ економічної соціології Інституту соціології НАН України у травні–червні 2005 року в рамках планової теми

“Дослідження економічної культури сучасного українського суспільства” (науковий керівник — Є.Суїменко; N = 623¹).

Оскільки завдання даної статті обмежене спробою концептуального уточнення змісту приватизації в Україні як соціально-економічного процесу та розглядом окремих її об’єктивних і суб’єктивних емпіричних вимірів, для опрацювання даних застосовано найпростіші статистичні методи — групування їх у вигляді одновимірних та двовимірних таблиць, встановлення статистичної значимості відсотків. При цьому всі процедури із соціологічними даними виконувалися із використанням пакета ОСА для Windows. Використано також соціологічні дані інших досліджень, які наводяться в тому вигляді, в якому були оприлюднені дослідниками із посиланнями на відповідні джерела.

Виклад результатів

Офіційна приватизація в Україні була започаткована Концепцією роздержавлення й приватизації підприємств, землі та житла (31 жовтня 1991 року). Ця концепція декларувала право кожного українського громадянина на частину державної власності, а також безплатний та грошовий способи її приватизації. Проте у науковій літературі є багато тверджень про так звану тіншову (латентну) або нелегальну приватизацію, що розпочалася задовго до легальної. Якщо виходити із окресленого вище концептуального визначення приватизації у широкому розумінні, то є підстави вважати, що в цьому форматі її витоки в Українській РСР сягають середини 1950-х років. Ідеться про початок лібералізації радянського політичного режиму та економічних відносин після смерті Й.Сталіна. З цього моменту припинилися профілактичні (по суті) вибіркові “відстріли” та інші репресії представників партійних, державних, господарських і загалом керівних кіл, а також решти категорій радянських людей. За нових умов поступово відновлювалися та розвиваються наявні осередки приватної економічної діяльності. Вони дуже мало або й зовсім не контролювалися державою. Характер зазна-

¹ Вибірка N = 623 структурована за низкою характеристик:

а) за посадою та фахом: керівники у державному (N = 94) та приватному (власники, менеджери: N = 141) секторах економіки, державні службовці центрального (N = 67) та регіонального (N = 121) рівнів, вчені фахівці у галузі економіки (економічної соціології) або журналісти (N = 93), викладачі ВНЗ із науковим ступенем доктора чи кандидата економічних, соціологічних або юридичних наук (N = 102);

б) за регіональною ознакою: Донецька (N = 60), Дніпропетровська (N = 49), Запорізька (N = 60), Кіровоградська (N = 58), Луганська (N = 49), Львівська (N = 60), Одеська (N = 46), Рівненська (N = 50), Закарпатська (N = 56), Хмельницька (N = 48), Чернівецька (N = 48) області та м. Київ (N = 39). У кожному з цих регіонів відбиралися респонденти, які рівною мірою репрезентували зазначені вище шість фахово-посадових категорій;

в) за віком: 25–35-річні (N = 195), 36–45-річні (N = 183), 46–60-річні (N = 210), старші за 60 років (N = 34).

У кожній області для опитування було відібрано близько 10 респондентів із кожної з шести зазначених фахово-посадових категорій експертів.

ченої діяльності варіював у межах від цілковитої легальності до повної нелегальності. До легального “полюсу” тяжіли такі форми приватної економічної діяльності, як особисте підсобне господарство, індивідуальне житлове будівництво та житлово-будівельні кооперативи, приватна практика лікарів, працівників освіти, будівельників, сантехніків, кравців та представників багатьох інших професійних категорій. Однозначно нелегальними формами були насамперед тотальне масове розкрадання соціалістичної власності, увічнене у фольклорі — “не платят по труду — воруюм по способностям”, спекулятивний перепродаж дефіцитних товарів та ін. Фактично ще до початку перебудови (до середини 1980-х років) у радянській Україні існували своєрідні приватні протопідприємництва, протовласність на засоби виробництва (житло, транспорт, робоче місце та обладнання на підприємстві, в організації чи в установі) та проторинок праці.

У процесі перебудови в другій половині 1980-х років почалося перетворення цих ринкових протопідприємств у повноцінні інститути, насамперед шляхом їх соціальної легалізації та інфраструктуризації. Ці процеси певною мірою позначилися на структурі зайнятості населення у 1985–1992 роках і дістали відображення у відповідних даних офіційної статистики (див. табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка розподілу населення України, зайнятого у народному господарстві за секторами економіки у 1985–1992 роках, %*

Сектори економіки	1985	1990	1991	1992	Різниця (1985 і 1992)
ДЕРЖАВНИЙ СЕКТОР					
Державні підприємства, установи, організації, об'єднання	80,0	78,4	77,6	76,7	-3,3
Малі підприємства	–	–	0,3	1,7	+1,7
Спільні підприємства	–	–	0,1	0,2	+0,2
КООПЕРАТИВНИЙ СЕКТОР					
Підприємства споживчої кооперації	2,7	2,8	2,8	2,9	+0,2
Колгоспи	15,2	13,4	13,6	13,7	-1,5
Кооперативи	–	2,4	2,4	1,2	+1,2
ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СЕКТОР					
Селянські (фермерські) та особисті підсобні сільські господарства	2,0	2,8	2,0	2,5	+0,5
Індивідуальна трудова діяльність	–	0,2	0,2	0,3	+0,3
ПРИВАТНИЙ СЕКТОР					
Малі приватні підприємства	–	–	0,0	0,8	+0,8
Усі разом, % (млн осіб)	100 (25,6)	100 (25,4)	100 (25,0)	100 (24,0)	–

* Підраховано на підставі абсолютних кількісних даних, наведених у: [17, с. 74].

У 1990 році органи офіційної статистики зафіксували незначні частки громадян, які працювали у кооперативах (2,4%) та займалися індивідуаль-

ною трудовою діяльністю (0,2%), а також збільшення на 0,8% частки зайнятих у селянських (фермерських) та особистих підсобних господарствах. У 1991–1992 роках офіційно зафіксовано: 1) появу в народному господарстві приватного сектору у вигляді малих приватних підприємств та збільшення частки зайнятих у ньому на 0,8%; 2) початок і поглиблення комерціалізації державного сектору через появу у ньому малих та спільних підприємств (частки працівників, зайнятих на них, за 1991–1992 роки зросли відповідно на 1,7% та 0,2%); 3) скорочення часток працівників кооперативів на 1,2%, селянських (фермерських) та особистих підсобних сільських господарств — на 0,3%. Показовим є скорочення впродовж 1985–1992 років часток працівників державних підприємств, установ, організацій і об'єднань на 3,5%, а також колгоспів — на 1,5%. Зазначені тенденції дають підстави припустити, що тіньова (латентна) приватизація 1985–1991 років прогресувала як у кількісних, так і в якісних вимірах. Мірою її перебігу ступінь інституціоналізованості приватного сектору економіки — приватного підприємництва, приватної власності та ринку праці — підвищувався. Приватний сектор формувався певною мірою на власній основі — на підставі підприємницької активності та особистих активів пересічних громадян. Але здебільшого підґрунтям та джерелом його генези слугував державний сектор. У межах останнього дивіденди від експлуатації активів державних, колективних, комунальних, громадських, профспілкових, партійних та комсомольських структур поступово стали надбанням їхнього менеджменту. Йдеться про малі підприємства та госпрозрахункові підрозділи на базі зазначених структур, що поглинали ліквідні ресурси останніх. У фінансовій сфері відбулося перекачування до приватних суб'єктів особистих збережень громадян у вигляді кредитних ресурсів. Прагматичні представники керівних кіл, не обтяжені надміром комуністичних ідеологічних переконань, діяли за увічненою у фольклорі приказкою “куй копійку, пока Горбачев”. Все це дало можливість частині громадян на початок 1992 року акумулювати фінансовий та соціальний капітал, зайняти або закріпити за собою винятково вигідні позиції (в сенсі повного контролю над об'єктами), змодельювати соціальні технології для результативної участі у легальній широкомасштабній приватизації.

У перебігу офіційної (легальної) приватизації виокремлюються три періоди:

- 1) так звана мала приватизація (1992–1994) — приватизація малих підприємств через оренду з викупом або викуп трудовим колективом;
- 2) масова приватизація (1995–1998) з використанням приватизаційних паперів для залучення широких верств населення до придбання акцій великих і середніх підприємств та малих об'єктів;
- 3) грошова приватизація (з 1999 року) через індивідуальні процедури залучення стратегічних інвесторів (національних, із близького або далекого зарубіжжя).

Цю періодизацію доцільно відтворити при наведенні об'єктивних та суб'єктивних показників перебігу приватизації як соціально-економічного процесу. Проте можливості зведення даних офіційної статистики стосовно кількості підприємств за формами власності за різні періоди легальної приватизації проблематичні. Проблематичність тут зумовлена зміною методи-

ки державного статистичного обліку¹. Отже, можна розглянути певні зміни структури власності в Україні окремо впродовж першого та другого періодів легальної приватизації (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка кількості підприємств* в Україні
за формами власності у 1992–1999 роках, %****

Форми власності	Кількість підприємств			Різниці		
	1992	1995	1999	1992 і 1995	1995 і 1999	1992 і 1999
Приватна	–	0,0	1,2	0,0	+1,2	+1,2
Колективна	29,7	58,2	83,3	+28,5	+25,1	+53,6
Комунальна	11,7	6,4	2,1	–5,3	–4,3	+9,6
Державна	58,4	35,2	13,1	–23,2	–22,1	–45,3
Міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав	–	0,2	0,4	+0,2	+0,2	+0,4
Усі разом, % (абс. кільк.)	100 (9114)	100 (8900)	100 (10607)	–	–	–

* Підприємства та об'єднання, що перебували на самостійному балансі (за винятком малих підприємств).

** Підраховано на підставі абсолютних кількісних даних, наведених у: [18, с. 293].

Попри те, що тут враховано не всі категорії підприємств (зокрема, малі підприємства), розподіли демонструють виразні тенденції інституціональних змін відносин власності. Впродовж періоду масової приватизації (1995–1999) зафіксовано появу та незначне збільшення частки підприємств суто приватної форми власності. Разом із тим слід звернути увагу на стрімке зменшення часток підприємств комунальної (у 5,5 раза) та державної (у 4,4 раза) форм власності, а також збільшення у 2,8 раза частки підприємств колективної форми власності за роки малої та масової приватизації (1992–1999). У даному випадку комунальні та державні підприємства перетворювалися на акціонерні, які в той період належали до категорії колективних підприємств. Їхніми акціями володіли держава, поселенські громади та приватні власники. Причому частка акцій останніх постійно зростала.

З урахуванням малих (та інших категорій) підприємств за нової методики державного статистичного обліку поділ їх загалом за формами власності в Україні станом на 1999 рік має зовсім відмінний вигляд (див. розподіли за 1999 рік у табл. 2 і 3).

¹ За 1992–2000 роки наявні дані про кількість підприємств та об'єднань, що перебували на самостійному балансі, за винятком малих підприємств [18, с. 293]. З 1997 року облік здійснюється за стандартами Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ). Згідно з цими стандартами, обліку підлягають дані щодо суб'єктів господарської діяльності – юридичних осіб та їхніх відокремлених підрозділів (філій, відділень, представництв тощо), які перебувають на території та під юрисдикцією України [19, с. 91, 307].

Таблиця 3

Динаміка кількості об'єктів ЄДРПОУ за формами власності, %*

Форми власності	Кількість об'єктів			Різниця (1999 і 2004)
	1997	1999	2004	
Приватна	28,2	28,9	29,6	+0,7
Колективна	55,3	56,2	57,5	+1,3
Комунальна	7,2	8,0	7,6	-0,4
Державна	8,6	6,0	4,4	-1,6
Міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав	0,7	0,9	0,9	0,0
Усі разом, % (абс. кільк.)	100 (615628)	100 (728007)	100 (981054)	-

* Підраховано на підставі абсолютних кількісних даних, наведених у: [20, с. 326; 22, с. 319].

Частка приватної форми власності у даному випадку (див. табл. 3) складає майже третину, частка колективної форми власності — близько двох третин від загальної кількості підприємств та організацій України. Ця пропорція увиразнилася за 5 років перебігу легальної приватизації, а тенденції її незначних змін залишилися аналогічними тенденціям двох попередніх періодів. Зазначена пропорція, втім, зазнала дуже суттєвих змін унаслідок переходу державного статистичного обліку на нову методику класифікації (типологізації) форм власності у 2004 р.¹ Така методична зміна — відбиток ринкових інституціональних змін економіки загалом та глибинних змін змісту колективної власності зокрема. На старті легальної приватизації (1992) колективна власність за своїм змістом переважно зводилася до колгоспної власності у сільському господарстві. Остання, своєю чергою, за реальним характером соціально-економічних відносин мало в чому відрізнялася від державної власності. З поступом легальної приватизації частка підприємств колективної власності, як зазначалося, суттєво поповнилася за рахунок акціонерних підприємств. Мірою зростання в останніх частки приватних акціонерів вони поступово перетворювались на приватні підприємства. Після розпаювання та приватизації земельних і майнових паїв колективних сільськогосподарських підприємств їх спільна колективна влас-

¹ Від 1992-го до 2003 року включно, відповідно до норм чинного законодавства, насамперед Закону України “Про власність”, були встановлені державна, комунальна, приватна, колективна власність та власність міжнародних організацій і юридичних осіб інших держав. Тому в зазначений період облік здійснювався за цими формами власності (див. табл. 2 і 3). Цивільним кодексом України, який набрав чинності з 1 січня 2004 року, визначаються права приватної, державної та комунальної власності. Поняття права колективної власності як таке в ньому відсутнє. Відповідно до чинного Цивільного кодексу України, майно колективу виступає об'єктом приватної власності. З 2004 року об'єкти ЄДРПОУ підлягають обліку за трьома формами власності — приватною; державною та державно-корпоративною; комунальною та комунально-корпоративною [22, с. 319].

ність перетворилася на приватну земельну та майнову власність їхніх членів. Отже, за характером соціально-економічних відносин колективна власність упродовж легальної приватизації еволюціонувала від “полюса” державної власності у бік “полюса” приватної власності. Зміна класифікації форм власності стала своєрідною констатацією та легалізацією цього латентного інституціонального перетворення.

Отже, згідно з новою класифікацією 2004 року, офіційний розподіл об’єктів за формами власності в Україні (N = 1023396) мав на той час такий вигляд:

- 88,2% — об’єкти приватної форми власності;
- 7,5% — об’єкти комунальної та комунально-корпоративної форми власності;
- 4,2% — об’єкти державної та державно-корпоративної форми власності [22, с. 319]. Таким чином, за роки приватизації (1992–2004) приватна власність на засоби виробництва пройшла шлях соціальної легалізації, інфраструктуризації й за показником кількості суб’єктів господарювання стала абсолютно домінувати в сучасному українському суспільстві.

Подібні тенденції розвитку впродовж періоду легальної приватизації притаманні структурі зайнятості населення України (див. табл. 4).

Таблиця 4

**Динаміка середньорічної кількості працівників*,
зайнятих в економіці України, за формами власності, %****

Форми власності	1992	1995	1999	2003	Різниця			
					1992 і 1995	1995 і 1999	1999 і 2003	1992 і 2003
Приватна	–	0,1	0,6	3,3	+0,1	+0,5	+2,7	+3,3
Колективна, зокрема акціонерні товариства	29,5 –	41,6 14,8	50,6 25,3	43,1 21,5	+12,1 +14,8	+9,0 +10,5	–7,5 –3,8	+13,6 +21,5
Комунальна	9,8	14,3	16,7	25,6	+4,5	+2,4	+8,9	+15,8
Державна	60,6	43,9	32,0	27,7	–16,7	–11,9	–4,3	–32,9
Міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав	0,1	0,1	0,1	0,3	0,0	0,0	+0,2	+0,2
Усі разом, % (тис. осіб)	100 (21347,5)	100 (18252,3)	100 (14479,3)	100 (11711,5)	–	–	–	–

* Без найманих працівників статистично малих підприємств, фізичних осіб, зайнятих підприємницькою діяльністю та у фізичних осіб — суб’єктів підприємницької діяльності.

** Підраховано на підставі абсолютних кількісних даних, наведених у: [20, с. 329; 21, с. 316].

Насамперед необхідно звернути увагу на скорочення в 1,8 раза за 1992–2003 роки абсолютного показника зайнятих в українській економіці.

Тенденція незначного скорочення цього показника окреслилася вже у 1985–1992 роках (див. табл. 1). Наявний незбіг його значень за 1992 рік у таблицях 1 та 4 пояснюється тим, що дані, наведені у таблиці 4, не охоплюють дуже важливу категорію зайнятих у сфері малого бізнесу. Але попри цю ваду статистичного обліку розподіли за роками теж засвідчують стрімке зростання частки приватного сегменту ринку зайнятості (див. табл. 4). Причому, це зростання має переважно латентний характер, приховане у межах частки підприємств колективної форми власності (зокрема акціонерних). Останні, як уже зазначалося, із 2004 року офіційно вважаються приватними. Якщо на старті офіційної приватизації працівники державних підприємств та структур становили 2/3 від загальної кількості працюючих, то станом на 2003 рік їхня кількість скоротилася більш як наполовину. За рахунок цього скорочення зросли частки працівників підприємств колективної (майже у 1,5 раза) та комунальної (більш як у 2,5 раза) форм власності. Загалом у 2003 році сукупна частка працівників підприємств приватної та колективної форм власності сягнула 46,4% і перевищила окремо взяті частки працівників підприємств та організацій державної й комунальної форм власності. Вже згаданий перехід державної статистики на нову класифікацію форм власності легалізував фактичне суттєве збільшення частки зайнятих у приватному секторі економіки за рахунок працівників підприємств колективної форми власності. Про це збільшення певною мірою можна судити за структурою іншого відсоткового розподілу. Розподіл середньорічної кількості працівників (за винятком працівників банків та бюджетних установ) та суб'єктів підприємницької діяльності за формами власності у 2004 році показує абсолютне домінування приватної форми власності серед інших форм:

- 75,2% – частка зайнятих у межах приватної форми власності;
- 18,5% – частка зайнятих у межах державної та державно-корпоративної форми власності;
- 6,3% – частка зайнятих у межах комунальної та комунально-корпоративної форми власності (% підраховано від $N = 9527,4$ тис. осіб за абсолютними кількісними показниками, що наведені у: [22, с. 322]).

Проте через істотне обмеження об'єкта статистичного обліку в цьому випадку можна зробити лише обережне припущення про сам факт збільшення приватного сегменту ринку зайнятості. Відмінність цього об'єкта від об'єкта обліку, дані про який наведені у таблиці 4, унеможливорює порівняння розподілу 2004 року із розподілами попередніх років. Таке порівняння, втім, частково можливе за використання даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України (див. табл. 5).

Ряди розподілів тут теж відтворюють констатовану вище головну тенденцію зміни структури зайнятості населення України впродовж років легальної приватизації – скорочення частки державного та зростання частки приватного секторів. Однак частка приватного сектору в даному випадку не досягає кількісної переваги над часткою державного сектору. Щоправда, тут варто враховувати відсутність серед позицій шкали окремого референта комунального сектору зайнятості. Ймовірно, що респонденти, зайняті у комунальному секторі, ідентифікували свій сектор як державний. Адже попри

комерціалізацію всієї економіки України, за характером соціально-трудових відносин існує більше спільного між комунальним і державним її секторами, ніж між комунальним і приватним. Спільними у першому випадку є принаймі такі показники, як легальність, рівень оплати праці, її умови та безпека, рівень соціального та пенсійного забезпечення. З огляду на це, можна припустити, що частка зайнятих у приватному секторі чисельно дещо перевищує окремі частки інших секторів зайнятості, але ця перевага не є абсолютною.

Таблиця 5

**Динаміка розподілу відповідей на запитання
“У державному чи приватному секторі Ви зараз працюєте?”, %**

Позиції	1994	1995	1999	2005	Різниця		
					1995 і 1999	1999 і 2005	1995 і 2005
У державному	52,1	45,5	35,3	26,8	-10,2*	-8,5*	-18,7*
У приватному	6,2	11,1	12,1	22,9	+1,0	+10,8*	+11,8*
І в тому, і в тому	1,8	1,3	1,9	3,5	+0,6	+1,6	+2,2
Не працюю	39,9	42,2	50,7	46,8	+8,5*	-3,9	+4,6

* Відмінність є значимою на рівні 0,01.

Загалом на підставі річних рядів розподілів у таблицях 1–5 можна констатувати поступове відновлення за роки приватизації легальних форм приватної власності на чинники виробництва, приватного підприємництва та ринку праці. Процеси цього відновлення відбуваються паралельно у часі й демонструють споріднені тенденції, що є свідченням на користь припущення про взаємопов’язаність їх та взаємозалежність. Зазначені інститути ринку відтворилися після майже 70-річчя (на Заході України — 50-річчя) функціонування інститутів державної власності на засоби виробництва, адміністративно-командного регулювання виробництва, розподілу, обміну, споживання та зайнятості населення. Тому перед більшістю громадян ринкові інститути постають не як соціальні рецидиви, а радше як соціальні інновації-виклики, до яких необхідно адаптуватися. Адаптація тут означає вибір нових та адекватних своїм можливостям соціальних статусів, опанування відповідних ролевих поведінкових патернів, пошук своєї “лакуни” у новому інституціональному соціально-економічному просторі. Індикаторами успішності цієї адаптації, а відтак — перспектив успішності завершення процесу реінституціоналізації приватної власності та ринкової економіки загалом можуть бути суб’єктивні реакції громадян стосовно нової соціально-економічної інституціональної реальності та процесів її формування. Розглянути тенденції зміни таких реакцій упродовж процесу легальної приватизації можна на основі даних щорічного соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України. Слід зазначити, що аналіз цих тенденцій за періодами приватизації вже здійснювався Є.Головахою [13, с. 26–30], О.Пасхавером [12, с. 62–64] та іншими дослідниками. Тут його у загальних

рисах відтворено, але за інтерпретації з використанням концепту “соціальна легітимність/нелегітимність” та з урахуванням доповнення рядів розподілів за останні роки (див. табл. 6).

Таблиця 6

Динаміка розподілів відповідей на запитання про ставлення до приватизації малих і великих підприємств та до приватної власності на землю, %

Позиції	1992	1995	1999	2005	Різниця			
					1992 і 1995	1995 і 1999	1999 і 2005	1992 і 2005
<i>Як Ви ставитесь до передавання у приватну власність (приватизації) малих підприємств?</i>								
Радше негативно	13,8	19,1	23,0	23,5	+5,3	+3,9	+0,5	+9,7**
Важко сказати, негативно чи позитивно	29,2	25,2	27,4	32,5	-4,0	+2,2	+5,1	+3,3
Радше позитивно	57,0	55,7	49,5	44,0	-1,3	-6,2**	-5,5*	-13,0**
<i>Як Ви ставитесь до передавання у приватну власність (приватизації) великих підприємств?</i>								
Радше негативно	32,1	46,1	52,9	61,2	+14,0**	+6,8*	+8,3**	+29,1**
Важко сказати, негативно чи позитивно	42,4	32,1	29,3	25,4	-10,3**	-2,8	-3,9	-17,0**
Радше позитивно	25,5	21,8	17,8	13,4	-3,7	-4,0	-4,4	-12,1**
<i>Як Ви ставитесь до приватної власності на землю?</i>								
Радше негативно	14,0	30,4	39,0	45,4	+16,4**	+8,6**	+6,4*	+31,4**
Важко сказати, негативно чи позитивно	22,0	20,8	23,4	26,7	-1,2	+2,6	+3,3	+4,7
Радше позитивно	64,0	48,9	37,6	27,9	-15,1**	-11,3**	-9,7**	-36,1**

* Відмінність є значимою на рівні 0,05.

** Відмінність є значимою на рівні 0,01.

У мінливості позитивних/негативних/невизначених суб'єктивних реакцій респондентів впродовж 1992–2005 років можна спостерегти такі тенденції. Відбулася соціальна делегітимація “малої” та “великої” приватизації, а також приватної власності на землю. На старті легальних приватизаційних процесів у 1992 році приватизація малих підприємств та приватна власність на землю відзначалися соціальною легітимністю (частка носіїв легітимації >50%). За 13 років приватизації приватна власність на землю впритул наблизилася до межі соціальної нелегітимності (частка носіїв соціальної делегітимації у 2005 році сягнула 45,4%). Найменше знизився рівень соціальної легітимності приватизації малих підприємств (частка носіїв легітимації 2005 року перебувала на рівні 44,0% — тобто була порівняно ненабагато нижчою за рівень соціальної легітимності). Таким чином, мірою перебігу та розширення масштабів та глибини приватизації рівень соціальної легітимності її окремих складових відчутно знизився.

У даному контексті показовими є також результати дослідження, проведеного соціологічною службою Центру ім. О.Разумкова 27 січня — 3 лютого 2004 року (опитано понад 2000 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України) [23, с. 46]. Відсотковий розподіл відповідей на запитання “Якими є наслідки впливу процесу приватизації в Україні на розвиток української економіки?” має такий вигляд:

- 28,7% — “Загалом переважають негативні наслідки”;
- 27,0% — “Руйнівні наслідки”;
- 14,8% — “Приватизація не справила істотного впливу на розвиток економіки”;
- 14,7% — “Загалом переважають позитивні наслідки”;
- 2,6% — “Дуже позитивні наслідки”;
- 12,2% — “Важко сказати”.

Отже, більш як половина респондентів оцінили наслідки приватизації як негативні для розвитку української економіки. Ще очевиднішими є негативні оцінки приватизації у розподілі відповідей на запитання “Наскільки законно проводилася приватизація в Україні?": 77,9% — “Переважно з порушенням законів”, 6,3% — “Переважно без порушення законів”, 15,8% — “Важко відповісти”. Не випадковою, отже, є популярність серед респондентів ідеї перегляду результатів приватизації. Зокрема, на запитання “Чи слід переглянути результати приватизації в Україні?” в перебігу дослідження соціологічної служби Центру ім. О.Разумкова 10–17 грудня 2003 року було отримано такий відсотковий розподіл відповідей (опитано понад 2000 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України):

- 47,5% — “Так, для відновлення соціальної справедливості”;
- 16,4% — “Так, для передання більш ефективному власникові”;
- 17,6% — “Ні”;
- 18,5% — “Важко відповісти” [23, с. 46].

Ідея перегляду результатів приватизації здобула 2/3 прихильників серед опитаних. Наведені дані Центру ім. О.Разумкова дають підстави для припущення про стан соціальної нелегітимності загалом процесу приватизації в Україні.

До завдань даної статті не входить детальний аналіз імовірних чинників виявленого феномена соціальної делегітимації та нелегітимності. Однак тут варто зазначити насамперед створення засобами мас-медіа за умов гострого політичного протиборства апокаліптичного образу стихійної й тотальної приватизації, позиціонування її як “прихватазації”. Учасники цього віртуалізованого процесу завзято, а часом і мимоволі приватизують все, що можуть. Або, точніше, все, що контролюють з огляду на фахові та службові повноваження користування та розпорядження. Дії “прихватазаторів”, природно, не вписуються у рамки законів та норм християнської моралі. Спектр об'єктів “прихватазації” надзвичайно широкий — як кількісно, так і якісно. Окрім робочої сили, житла, підприємств та землі, це й, наприклад, оплачений роботодавцем робочий час, технології оперативно-розшукової діяльності спецслужб, державна таємниця, державно-адміністративні функції та посади, окремі державні органи та держава загалом. На підставі

масової інформації складається враження, що чим більша цінність та масштаб об'єкта "прихватування", тим менша імовірність карної відповідальності "прихватувача". І навпаки — мірою зменшення цінності та масштабу об'єкта зростає імовірність такої відповідальності. Скидається на те, що у "прихватуваннях" процеси різною мірою залучена абсолютна більшість громадян. Загалом "прихватування" постає як явна або (переважно) латентна економічна "війна всіх проти всіх", у перебігу якої кожен "прихватувач" мірою своїх можливостей намагається примножити власні активи за рахунок чужих приватних, спільних корпоративних, комунальних та державних ресурсів.

Але попри інформаційно-психологічне стимулювання негативної налаштованості пересічних громадян стосовно приватизаційних процесів упродовж їхнього перебігу, це не вилилося у кровопролитні конфлікти — подібні до тих, що супроводжували свого часу процеси націоналізації промисловості, транспорту, банківської сфери, сфери послуг та колективізації сільського господарства у перші десятиліття Радянської влади. Зрештою, пересічні люди, що самі бодай найменшою, навіть символічною мірою були залучені у процеси "прихватування" радянських та пострадянських часів, навряд чи схильні бути безкомпромісними опонентами приватизації. Для опору неминуче несправедливій приватизації необхідний своєрідний "моральний стрижень". А його було "вийнято" із свідомості людей за десятиліття, які передували легалізації приватної власності. Як наслідок, моральна свідомість населення набуває рис соціально-економічного цинізму. Це відображено й у приказі: "Україна — рідна мати, не вкрадеш — не будеш мати"¹. На відміну від злочинного привласнення приватного майна пересічних громадян, випадки незаконного привласнення колись соціалістичної, а тепер державної (комунальної, колективної) власності не викликали у радянському минулому і не викликають тепер відчуття гострого несприйняття у більшості людей. Їхні відчуття у таких випадках зводяться радше до заздрості. Тому завзяття людей може вистачити хіба що на спробу свого роду дрібного особистого реваншу стосовно більш і найбільш удаливих "прихватувачів". Цей реванш можливий за умов підтримки на виборах політичних структур, що висувають гасла реприватизації та націоналізації, або у вербальній формі (зокрема під час соціологічних опитувань). Утім, ці міркування є лише припущеннями й потребують емпіричної верифікації.

Якщо вести мову про приватизацію у широкому розумінні, то слід зазначити, що налаштованість населення України у цьому контексті не є однозначно негативною. Принаймі стосовно таких результатів приватизації, як розвиток інституту приватного підприємництва (бізнесу) та легалізованої верстви приватних підприємців (див. табл. 7).

---

¹ У середині 1990-х років декан факультету соціально-гуманітарної освіти Подільської державної аграрно-технічної академії (м. Кам'янець-Подільський) В.Романюк під час неформального обміну враженнями з приводу приватизації навів та проінтерпретував цей зразок фольклору як реакцію українського народу на проблематичність можливостей пересічної людини легально стати заможною в Україні.

Таблиця 7

Динаміка розподілів відповідей на запитання про ставлення до приватного підприємництва (бізнесу), довіру до приватних підприємців, згоду особисто працювати у приватного підприємця, %

Позиції	1992	1995	1999	2005	Різниці			
					1992 і 1995	1995 і 1999	1999 і 2005	1992 і 2005
<i>Як Ви ставитесь до розвитку приватного підприємництва (бізнесу) в Україні?</i>								
Не схвалюю	14,8	32,8	26,0	18,8	+18,0**	-6,8*	-7,2**	+4,0
Важко сказати, схвалюю чи ні	31,7	26,2	27,7	29,4	-5,5*	+1,5	+1,7	-2,3
Схвалюю	53,5	41,0	46,3	51,8	-12,5**	+5,3*	+5,5*	-1,7
<i>Яким є рівень Вашої довіри до приватних підприємців?</i>								
Не довіряю	-	53,0	48,8	41,0	-	-4,2	-7,8**	-
Важко сказати, довіряю чи ні	-	33,7	39,4	42,7	-	+5,7*	+3,3	-
Довіряю	-	13,3	11,8	16,3	-	-1,5	+4,5	-
<i>Чи згодні Ви особисто працювати у приватного підприємця?</i>								
Радше ні	35,3	34,1	33,8	48,7	-4,2	-0,3	+14,9**	+13,4**
Важко сказати, так чи ні	20,6	14,8	14,4	14,9	-5,8	-0,4	+0,5	-5,7
Радше так	44,1	51,1	51,7	36,5	+7,0**	+0,6	-15,2**	-7,6**

* Відмінність є значимою на рівні 0,05.

** Відмінність є значимою на рівні 0,01.

Ряди розподілів показують суперечливі тенденції: 1) соціальної делегітимації (1992–1995), а згодом зворотної легітимації (1995–2005) інституту приватного підприємництва загалом; 2) загалом соціальної легітимації верстви приватних підприємців (попри те, що частка респондентів, які довіряють приватним підприємцям, коливалася, наявне її зростання у підсумку; поряд із тим частка респондентів, схильних не довіряти підприємцям, демонструє тенденцію сталого скорочення); 3) соціальної легітимації (1992–1999) та зворотної делегітимації (1995–2005) верстви приватних підприємців-роботодавців, а також приватного сегмента ринку праці. На підставі цих тенденцій можна стверджувати, що за соціальної делегітимації приватизації як процесу не обов'язково має відбуватися одночасно також соціальна делегітимація її результатів, наприклад, інституту приватного підприємства.

Це твердження певною мірою справедливе і стосовно приватної власності загалом, яка постала внаслідок приватизації. Про це свідчать деякі результати соціологічного опитування експертів “Економічна культура населення України (Думки й міркування експертів)”, що його здійснив відділ економічної соціології Інституту соціології НАН України у травні–червні 2005 року.

Експерти безпосередньо репрезентують думку ділових, державно-адміністративних і наукових кіл із приводу приватної власності та нерівності доходів. Переважання певних аттитюдів експертів, які виявляються у сприйнятті ними як слушного одного із протилежних тверджень, можна вважати емпіричним показником їхніх позицій легітимації/делегітимації приватної власності, а також оцінки ними відповідних позицій громадян України (див. табл. 8).

Таблиця 8

Залежність вибору експертами тверджень про приватну власність та їхніх думок стосовно переважання тих чи тих уявлень про приватну власність у свідомості громадян сучасної України від регіонального чинника, %

Позиції	Області України			
	Всі, що потрапили до вибірки N = 623	Львівська, Закарпатська, Чернівецька N = 164	Донецька, Запорізька, Луганська N = 169	Різниця (N = 164 і N = 169)
	<i>Які з нижченаведених протилежних тверджень Ви вважаєте слушними?</i>			
Приватна власність — невід’ємний атрибут людського буття	80,1	82,8	79,9	+2,9
Приватна власність — це історично минуле явище, на зміну якому прийде суспільна власність на засоби виробництва	11,8	9,2	11,8	-2,6
Важко сказати	8,1	8,0	8,3	-0,3
<i>Які із протилежних уявлень про різні аспекти економічного життя превалюють у свідомості населення сучасної України?</i>				
Приватна власність надихає людину на наполегливість, завзятість, розвиток: у ній більше добра, ніж зла	56,7	58,0	59,2	-1,2
Приватна власність робить людину егоїстичною, надихає її лише на надбання речей та жаду до них: у ній більше зла, ніж добра	34,1	30,9	32,5	-1,6
Важко сказати	9,2	11,1	8,3	+2,8

Абсолютна більшість експертів (80,1%) з усіх областей, в яких проводилося опитування, вважають приватну власність невід’ємним атрибутом людського життя, тобто універсальним, позачасовим соціальним феноменом. На підставі процентних розподілів відповідей (див. табл. 8) можна вважати, що приватна власність є цілком легітимною (тобто соціально прийнятною) для більшості експертів. Характер виявлених преференцій експертів правомірно екстраполювати на репрезентовані ними державно-адміністративні, ділові та наукові кола. Найявна незначна залежність вибору експертами позитивних і негативних тверджень про приватну власність від регіонального чинника. Процентний показник вибору позиції соціальної легітимності приватної власності на 2,9% вищий серед експертів із західних областей України

(див. табл. 8). А в експертів із східних областей є відповідно вищим (на 2,6%) показник позиції соціальної нелегітимності приватної власності.

Якщо виходити з репрезентативності вибірки експертів стосовно державно-адміністративних, ділових і наукових кіл українського суспільства, то є підстави для певного припущення. Ймовірно, виявлені особливості суб'єктивного сприйняття експертами приватної власності виставив вищезазначеним соціальним колам і як зразки транслюються (або нав'язуються, якщо завгодно) решті суспільства. Керівники в державному і приватному секторах економіки, державні службовці центрального і регіонального рівнів роблять це в процесі управління, науковці в галузі економіки (економічної соціології) — у процесі творення наукової інформації, викладачі вищих навчальних закладів — у процесі викладання, журналісти — у процесі масового інформування та інтерпретації подій. Результатом цієї трансляції (або нав'язування) може стати відтворення позиції суб'єктивного сприйняття приватної власності як соціально легітимної населенням України загалом. Більшість експертів уже констатують переважання позитивного ставлення до приватної власності також у свідомості населення сучасної України (див. табл. 8). Здебільше експерти, які відповіли, вважають, що у свідомості громадян сучасної України переважає уявлення про позитивні соціальні функції приватної власності (56,7%). Можна припустити, що цей об'єкт уваги сприймається українськими громадянами як соціально легітимний. Експертні думки теж певною мірою виявляють регіональну специфіку. Характерно, що регіональні відмінності рівня соціальної легітимності приватної власності неістотні (див. різницю відсотків, табл. 8). За цих обставин можна стверджувати, що за критерієм соціальної легітимності/нелегітимності приватної власності “відстань” між західним і східним регіонами України неістотна.

Експерти відносно скромно оцінюють приватновласницькі домагання населення України (порівняно із згаданими вище показниками соціальної легітимності приватної власності). 60,9% експертів схильні вважати, що переважна більшість населення України воліли б мати пристойну заробітну платню, а не засоби виробництва (землю, мале, середнє або велике підприємство) в особистій власності. Цю думку можна верифікувати порівнянням кількісних показників приватновласницьких домагань населення України і діагностики їх експертами (див. табл. 9).

Коректність порівняння двох рядів одновимірних розподілів відносна через більш як річну різницю в часі проведення опитувань та змістовну відмінність у формулюванні одного із варіантів використаної в обох випадках єдиної шкали. В опитуванні експертів альтернатива “Нічого з перерахованого” була доповнена уточненням “(окрім пристойної заробітної платні)” (див. табл. 9). Під час опитування населення варіант без доповнення вподобали 27,4% респондентів, тоді як варіант із доповненням обрали 60,9% експертів, які відповіли. Проте показові інші відмінності у відсотках. Якщо мати у власності землю хочуть 29,3% рядових респондентів, то кількість експертів, що підтверджують наявність цього домагання, удвічі менша (14,2%). Бажають бути власниками малих підприємств 28,6% респондентів, а підтвердженень цього бажання з боку експертів більш як на третину менше (18,3%). Відчутна також різниця в кількості тих, кому було важко відповісти (серед експертів

таких на 10,1% менше). За критеріями репрезентативності вибірки, безпосередності вивчення об'єкта, рівня організації польової роботи та якості емпіричних даних пріоритетними є результати опитування населення. Згідно з останніми, сукупний відсотковий показник позицій, що є емпіричними референтами приватновласницьких домагань, становить 67,5% (див. табл. 9). Кількість респондентів, які не мають приватновласницьких домагань та вагаються з відповіддю, в сумі сягає 44,7% (менш як половина). Таким чином, стан приватновласницьких домагань населення сучасної України в 2004 році теж свідчить радше про соціальну легітимність приватної власності. Є підстави припустити, що інститут приватної власності загалом у сучасному українському суспільстві є соціально легітимним. Нелегітимними, натомість, є процеси приватизації та набута в такий спосіб приватна власність у вигляді великих підприємств та великих земельних угідь, що їх, імовірно, можна очікувати у перспективі після вможливлення легального продажу та купівлі землі. Але ці, як і решта висунутих у межах статті припущень, потребують емпіричної верифікації у подальших розвідках.

Таблиця 9

Приватновласницькі домагання населення України та діагностика їх експертами, %

Варіанти відповідей*	Що з переліченого...	
	... Ви хотіли б мати у власності?***	... хотіла б мати у власності переважна більшість населення України?****
	N = 1800	N = 623
Землю	29,3	14,2
Мале підприємство	28,6	18,3
Середнє або велике підприємство	9,6	7,4
Нічого з переліченого	27,4	X
Нічого з переліченого (окрім пристойної заробітної платні)	X	60,9
Важко сказати	17,3	7,1

* Шкала із сумісними варіантами.

** Моніторингове соціологічне опитування “Українське суспільство – 2004 (Думки, оцінки і умови життя населення України)” здійснено в перебігу реалізації Інститутом соціології НАН України дослідницького проекту “Українське суспільство: моніторинг соціальних змін”. Час опитування: 19–27 лютого 2004 року.

***Соціологічне опитування експертів “Економічна культура населення України (Думки й міркування експертів)” (2005).

Висновки

Широке розуміння поняття “приватизація” вможливорює розгляд означеного ним явища, по-перше, як соціальної реінституціоналізації водночас приватної власності, приватного підприємництва та ринку праці; по-

друге, одночасно як чинника і складника соціального структурування суспільства у різних вимірах (таких, як власність, зайнятість тощо). Розгляд зазначеної реінституціоналізації на підставі аналізу динаміки показників структури власності та зайнятості дає змогу констатувати відновлення відповідних інститутів ринкової економіки, паралельність у часі та спорідненість тенденцій їх формування. Тенденції динаміки суб'єктивних оцінок громадянами приватизаційних процесів, а також експертних оцінок приватної власності та характеру сприйняття її громадянами України дають підстави для припущення, що соціальна делегітимація процесу приватизації мірою його перебігу не обов'язково передбачає аналогічну делегітимацію інституту приватної власності загалом.

Для перевірки такого припущення необхідне, з одного боку, узагальнення вітчизняного і зарубіжного досвіду соціологічних досліджень громадської думки з приводу приватизації та її результатів. З іншого боку, глибшого аналізу потребує також стан соціальної легітимності приватної власності загалом. Для цього, своєю чергою, необхідна ґрунтовна теоретична інтерпретація відповідного концепту. Доцільне використання цілої низки (а не поодиноких) емпіричних індикаторів стану соціальної легітимності/нелегітимності приватизації, її результатів та приватної власності як інституту загалом. Не менш доречно також окреме дослідження міри та характеру соціальної легітимності/нелегітимності соціалістичної власності та міри лояльності стосовно неї пересічних громадян як у радянському минулому, так і в сьогоденні.

Перспективи подальших розвідок пов'язані із використанням нових емпіричних індикаторів стану соціальної легітимності/нелегітимності приватної власності у межах масових соціологічних опитувань, а також з отриманням та аналізом нових емпіричних даних.

Література

1. Ходорковский М. Кризис либерализма в России // Ведомости. — 2004. — 29 марта.
2. Березовский Б. Либерализм. Ч. 2. Выход из кризиса на площадь // Ведомости. — 2004. — 28 апреля.
3. Пинчук В. Капітал // Дзеркало тижня. — 2005. — 17–23 грудня.
4. Барановський О., Сіденко В. Проблеми власності та легалізації капіталів і доходів в Україні // Національна безпека і оборона. — 2004. — № 2. — С. 2–13.
5. Стус В., Константинова І. Багатство не порок, або Як умовити суспільство полюбити олігархів? // День. — 2006. — 10 березня.
6. Легітимація приватизації в Україні. Меморандум Інституту національної стратегії України. — // <http://www.pravda.com.ua/news/2005/11/3/35224.htm>.
7. Резнік В. Приватна власність крізь призму соціологічного інституціоналізму // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2005. — № 4. — С. 119–131.
8. Проблеми розвитку соціологічної теорії. Трансформація соціальних інститутів та інституціональної структури суспільства. Наукові доповіді і повідомлення III Всеукраїнської соціологічної конференції / За ред. М.О.Шульги, В.М.Ворони. — К., 2003.
9. Центральнo-Восточная Европа во второй половине XX века: В 3-х т. — М., 2002. — Т.3. — Ч.1.

10. Приватизационные процессы в Украине (Материалы Круглого стола, 21 апреля, 1999 г.). — К., 1999.
11. Проблеми розвитку соціологічної теорії. Теоретичні проблеми змін соціальної структури українського суспільства : Наукові доповіді і повідомлення II Всеукраїнської соціологічної конференції / За ред. М.О.Шульги. — К., 2002.
12. *Пасхавер О.* Українські реформи, або Приватизацію ніхто не любить // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2003. — № 4. — С. 61–85.
13. Українська приватизація: плюси і мінуси / Під ред. О.Й.Пасхавера. — К., 2001.
14. *Суименко Е.И., Ефременко Т.О.* Номо есопомісус современной Украины. Поведенческий аспект. — К., 2004.
15. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / За ред. В.І.Воловича. — К., 1998.
16. *Саєнко Ю.* Стан суспільства: проблема соціальних вимірів // Соціальні та політичні науки у Співдружності незалежних держав: Доповіді робочої зустрічі. Київ, 23–25 вересня 1998 р. — К., 1998. — С.115–123.
17. Народне господарство України у 1992 році: Статистичний щорічник. — К., 1993.
18. Статистичний щорічник України за 2000 рік. — К., 2001.
19. Статистичний щорічник України за 2001 рік. — К., 2002.
20. Статистичний щорічник України за 2002 рік. — К., 2003.
21. Статистичний щорічник України за 2003 рік. — К., 2004.
22. Статистичний щорічник України за 2004 рік. — К., 2005.
23. Громадська думка про перебіг та наслідки приватизації в Україні, причини тінізації економіки, можливість легалізації тінювих капіталів // Національна безпека і оборона. — 2004. — № 2. — С. 46–48.